

IN-SITU ԵՎ EX-SITU ՄԿՋԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ՎՐԱ ՀԻՄՆՎԱԾ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՀՊԱՆՄԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՓՈՐՁԸ ԲԱՑՕԹՅԱ ԹԱՆԳԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

<https://doi.org/10.59982/18294359-24.15-ia-04>

Արմինե Մարգարի Մատենցյան

ՀԵՀ, Զբոսաշրջության և սպասարկման ամբիոն
matentsyana@gmail.com

Անփոփագիր

Հոդվածում ներկայացված են բացօթյա թանգարանների գործունեության առանձնահատկությունները, որոնք ձևավորվել են թանգարանների այս տեսակի գոյության շուրջ 130 տարիների ընթացքում՝ ապահովելու յուրահատուկ պատմամշակութային լանդշաֆտների պաշտպանությունը, վերարտադրումը և մոդելավորումը: Պատմամշակութային լանդշաֆտն իրենից ներկայացնում է մարդու և բնության համատեղ ստեղծագործության արդյունք, որը բնութագրվում է տարածքային հստակ կազմակերպմամբ, որում բնական և ձեռակերտ տարրերը կազմում են անբաժանելի ամբողջություն՝ ձևավորելով յուրահատուկ բնամշակութային համալիր: Այսպիսի համալիրները, որպես կանոն, ցույց են տալիս որոշակի էթնիկ խմբերի և դրանց բնակավայրերի էվոյուցիան, որը տեղի է ունեցել տարբեր՝ արտաքին և ներքին, բարենպաստ և անբարենպաստ, բնակլիմայական և սոցիալական գործոնների ազդեցության ներքո:

Այսօր պատմամշակութային լանդշաֆտները հանդիսանում են աշխարհի տարբեր տարաշաճածության ժառանգության կարևորագույն օբյեկտներ, որոնց պահպանությունը և արդիականացումն իրականացվում է բացօթյա թանգարանացման միջոցով: Բացօթյա թանգարանն ինքնին ներկայացնում է թանգարանային հաստատության հատուկ ձևաչափ, որն այցելուներին հնարավորություն է տալիս ընկղմվելու անցյալ դարաշրջանների պատմական մթնոլորտում՝ միաժամանակ գնահատելով բնության և մարդու ներդաշնակ ու արարիչ համակեցության արդյունքը: Այս տիպի թանգարանների ուսումնասիրությունը կարևոր է հատկապես մշակութային բաղադրիչի կառավարման համատեքստում, որի համար կիրառվում են մշակութային ժառանգության պահպանման in-situ և ex-situ միջազգային իրավական սկզբունքները, որոնք ստացել են իրենց նորմատիվային ամրագրումը մի շարք միջպետական ակտերի և համաձայնագրերի վավերացման շնորհիվ:

Հիմնաբաներ. Բացօթյա թանգարան, մշակութային ժառանգություն, պահպանման in-situ և ex-situ սկզբունքներ, սկանսեն, ազգային պարկ, ճարտարապետական շաֆտային համալիր:

Ներածություն

Մշակութային ժառանգության պահպանման առանցքային և առաջնահերթ մոտեցումներից է in-situ (լատիներենից՝ in – մեջ, վրա; situs – դիրք, տեղադիրք, անշարժություն) միջազգային իրավական սկզբունքը, որը բառացի նշանակում է «տեղակայման վայրում» [*Lingua Latina, 376*]: Նեղ իմաստով սկզբունքը, այն է՝ մշակութային ժառանգության պահպանումն իր սկզբնական տեղակայման վայրում, ուղղակիորեն վերաբերում է մշակութային ժառանգության անշարժ (ճարտարապետական) օբյեկտներին, հնագիտական ժառանգությանը, ինչպես նաև ստորջրյա մշակութային ժառանգությանը, որը տարբեր պատճառներով հայտնվել է ծովերի, օվկիանոսների հատակում: Լայն իմաստով in-situ միջազգային իրավական սկզբունքը նշանակում է ժառանգության պահպանություն առանց որոշակի պատմամշակութային միջավայրից և տարածքից այն առանձնացնելու: Այսպիսով, սկզբունքի բովանդակությունը լայն իմաստով ներառում է երկու հիմնական փոխկապակցված բաղադրիչ՝

1. մշակութային (մշակութային ժառանգության օբյեկտի անխզելի կապը որոշակի ազգային մշակույթի, ավանդույթների, սովորույթների, կոնկրետ պատմական իրադարձությունների և գործընթացների հետ),
2. աշխարհագրական (մշակութային ժառանգության օբյեկտի անխզելի կապը որոշակի տարածքների, շրջանների, մայրցամաքների, կլիմայական գոտիների, ինչպես նաև վարչատարածքային միավորների/պետությունների հետ):

Ex-situ պահպանման սկզբունքը (բառացիորեն՝ պահպանում տարածքից դուրս) իր առաջացման և զարգացման բնական միջավայրից դուրս որևէ օբյեկտի պաշտպանության գործընթացն է: Ex-situ սկզբունքը առավել տարածված է կենսաբանության մեջ և կիրառվում է անհետացման վտանգի տակ գտնվող տեսակների և սորտերի պահպանման համար՝ պոպուլյացիայի մի մասը հեռացնելով վտանգված կենսամիջավայրից և տեղադրելով նոր, բնական միջավայրին նման արհեստական պայմաններում (կենդանաբանական և բուսաբանական այգիներ, սերմերի բանկեր և այլն), որտեղ մարդու խնամքի ներքո համապատասխան տեսակները կարող են ենթարկվել արհեստական սելեկցիայի և բազմացման:

Այս մոտեցումը կիրառվում է նաև մշակութային ժառանգության պահպանման ոլորտում, որտեղ ձևավորված պատմական ավանդույթն այնպիսին է, որ առաջնային և առավել նախընտրելի մոտեցումը in-situ սկզբունքն է: Մակայն, եթե կան սպառնալիքներ, որոնք դժվար է հաղթահարել, և եթե անհնար է ամբողջությամբ կիրառել in-situ սկզբունքը, ապա ժառանգության առավելագույն պահպանման և ապագա սերունդներին փոխանցելու շահերից ելնելով օգտագործվում է ex-situ պահպանումը, ինչը նշանակում է

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

մշակութային ժառանգության օբյեկտների տեղափոխում կամ վերակառուցում (վերարտադրում) այլ վայրում, որը տարբերվում է դրանց ծագման միջավայրից:

Հետազոտության **նպատակն է՝** ներկայացնել in-situ և ex-situ սկզբունքների վրա հիմնված բնապատմական և մշակութային ժառանգության պահպանության միջազգային փորձը բացօթյա թանգարաններում:

Վերոնշյալ նպատակի իրականացման համար հողվածում առաջադրվել են հետևյալ **խնդիրները՝** 1) վերլուծել ժառանգության պահպանման in-situ և ex-situ սկզբունքների նորմատիվաիրավական ամրագրումն ապահովող միջազգային ակտերը և համաձայնագրերը. 2) ուսումնասիրել բացօթյա թանգարանների զարգացման միջազգային փորձը՝ ներկայացնելով տարբեր տիպի բացօթյա թանգարանների հիմնական գործառույթները և առաջարկելով դրանց ամփոփ դասակարգումը. 3) բացահայտել բացօթյա թանգարանների դերը մշակութային ժառանգության պահպանման և զբոսաշրջության զարգացման գործում՝ ընդգծելով հատկապես in-situ և ex-situ սկզբունքների կիրառման առանձնահատկությունները:

Հետազոտության **օբյեկտն է՝** բացօթյա թանգարանը, որպես թանգարանային հաստատության հատուկ տեսակ, **առարկան՝** բացօթյա թանգարաններում in-situ և ex-situ սկզբունքների կիրառմամբ ժառանգության պահպանումը:

Միջազգային իրավական հիմնավորում

Տեղին է դիտարկել միջազգային իրավունքի որոշ նորմեր, որոնք ամրագրում են մշակութային ժառանգության պահպանման in-situ սկզբունքի կարևոր դերը: Օրինակ, 1954 թվականի Եվրոպական մշակութային կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր պայմանավորվող կողմ պետք է իր վերահսկողության տակ գտնվող եվրոպական մշակութային արժեք ներկայացնող օբյեկտները համարի Եվրոպայի ընդհանուր մշակութային ժառանգության անբաժանելի մաս, համապատասխան միջոցներ ձեռնարկի դրանք պաշտպանելու և հանրության համար դրանց ողջամիտ հասանելիությունն ապահովելու համար [*European Cultural..., 1954*]: Այս նորմը հստակորեն ամրագրում է մշակութային ժառանգության պահպանման in-situ սկզբունքը լայն իմաստով: Սկզբունքի աշխարհագրական բաղադրիչն այս դեպքում որոշվում է մշակութային ժառանգության անխզելի կապով Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների տարածքի հետ, և ոչ թե եվրոպական մայրցամաքի տարածքի հետ: Մինչդեռ մշակութային բաղադրիչը որոշվում է եվրոպական մշակույթի հետ իր կապով՝ որպես Եվրոպա մայրցամաքի ամբողջական մշակույթի անբաժանելի մաս:

Այնուամենայնիվ, առաջին միջազգային իրավական ակտը, որն ուղղակիորեն սահմանում է մշակութային ժառանգության in-situ պահպանման սկզբունքը, ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 1956 թվականի հանձնարարականն է, որը սահմանում է հնագիտական պեղումների միջազգային կարգավորման սկզբունքները [*UNESCO Rec., 1956*]: Հանձնարարականի 8-րդ կետի համաձայն՝ հուշարձանները, որոնց պահպանումը

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

տեղում անհրաժեշտ է համարվում, կարող են տեղափոխվել միայն համապատասխան մարմինների նախնական թույլտվությամբ:

Հիմք ընդունելով ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի՝ Հանրային և մասնավոր աշխատանքներով վտանգված մշակութային արժեքների պաշտպանության վերաբերյալ 1968 թվականի հանձնարարականի 9-րդ կետը, պետությունները պետք է պատշաճ առաջնահերթություն տան նման աշխատանքներով վտանգված մշակութային արժեքները տեղում պահելու համար անհրաժեշտ միջոցառումներին՝ պահպանելու պատմական կապերը և տեղանքի մշակութային մթնոլորտը [*UNESCO Rec., 1968*]: Հանձնարարականի այս դրույթը որոշակիորեն արտացոլում է մշակութային ժառանգության in-situ պահպանման միջազգային իրավական սկզբունքի բովանդակությունը՝ ինչպես նեղ, այնպես էլ լայն իմաստով: Մշակութային արժեքները տեղում պահպանելու սկզբունքի առաջնահերթությունը սահմանվում է նաև ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի 1968թ.-ի հանձնարարականի 22-րդ կետում, համաձայն որի անհրաժեշտ է մանրակրկիտ հետազոտություններ կատարել ցանկացած վայրում շատ առաջ որևէ հանրային կամ մասնավոր աշխատանքների մեկնարկից, որոնք կարող են վտանգի ենթարկել մշակութային արժեքները:

Հնագիտական ժառանգության պաշտպանության մասին 1992 թվականի եվրոպական կոնվենցիայի 4-ii հոդվածը սահմանում է Կոնվենցիայի յուրաքանչյուր կողմի պարտավորությունը միջոցներ ձեռնարկել հնագիտական ժառանգության ֆիզիկական պաշտպանության համար՝ ապահովելով, ըստ հանգամանքների, դրա պահպանումը և խնամքը խիստ նախընտրելի in-situ սկզբունքով [*Convention..., 1992*]:

Հիշատակված միջազգային իրավական ակտերի հետ մեկտեղ պետք է նշել ինչպես 1985 թվականի Ստորջրյա մշակութային ժառանգության պաշտպանության մասին կոնվենցիայի նախագիծը, այնպես էլ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Ստորջրյա մշակութային ժառանգության պաշտպանության մասին 2001 թվականի կոնվենցիան, որը պարունակում է ամենամեծ թվով կանոններ, որոնք կարգավորում են մշակութային ժառանգության պահպանությունը հայտնաբերման վայրում, մասնավորապես՝ ստորջրյա թանգարանացման եղանակով [*UNESCO Convention..., 2001*]: Հուշարձանների և տեսարժան վայրերի միջազգային խորհրդի (ICOMOS – International Council on Monuments and Sites) մշակութային ժառանգության պաշտպանության և կառավարման 1996 թվականի խարտիայի [*ICOMOS Charter..., 1996*] 1-ին հոդվածը և նույն ICOMOS-ի հնագիտական ժառանգության պաշտպանության և կառավարման 1990 թվականի խարտիան [*ICOMOS Charter..., 1990*] սահմանում են մշակութային ժառանգության in-situ պահպանումը՝ որպես նախընտրելի տարբերակ:

Վերոնշյալ ակտերն ու համաձայնագրերը հսկայական ազդեցություն են ունեցել in-situ միջազգային իրավական սկզբունքի նորմատիվային ամրագրման վրա՝ այն սահմանելով որպես աշխարհում մշակութային ժառանգության պահպանման առաջնահերթ մոտեցում:

*Բացօթյա թանգարանների էությունը, դասակարգման մոտեցումները,
պահպանման սկզբունքների կիրառման օրինակները*

Բացօթյա թանգարանները մշակութային հաստատություններ են, որտեղ պատմամշակութային արտեֆակտները, ճարտարապետական կառույցները և այլ օբյեկտները պահպանվում և ցուցադրվում են բաց երկնքի տակ: Նման թանգարանները սովորաբար ներառում են այգիներ կամ այլ բնական տարածքներ, որտեղ գտնվում են ինչպես բնօրինակ, այնպես էլ վերարտադրված արտեֆակտներ: Այս վայրերն այցելուներին թույլ են տալիս բառացիորեն քայլել պատմության միջով, շփվել արտեֆակտների հետ, զգալ անցյալի մթնոլորտը և ավելի լավ ընկալել մշակութային ժառանգությունը: Բացօթյա թանգարանների գլխավոր հայեցակարգն այն է, որ դրանք կենտրոնացած են տարածքի բնական գեղեցկությունը պատմամշակութային տարրերի հետ համատեղելու վրա, որի արդյունքում ձևավորվում են յուրահատուկ բնամշակութային լանդշաֆտներ: Այսպիսի թանգարանները կարող են ներառել հնագույն բնակավայրերի վերականգնում, ինքնատիպ պատմական շենքերի, ճարտարապետական հուշարձանների և քանդակների ցուցադրություն, հնագիտական պեղումների արդյունքների ցուցադրություն, ազգագրական գյուղերի ստեղծում՝ տարածաշրջանի եզակի ժողովրդական մշակույթն ու ավանդական կենցաղը պահպանելու նպատակով, ինչպես նաև հնարավորություն են ընձեռում կազմակերպելու թեմատիկ միջոցառումներ, կրթական ծրագրեր և ինտերակտիվ ցուցահանդեսներ:

Աշխարհում թանգարանագիտության նշանակալի հարցերից մեկը բացօթյա թանգարանների դասակարգման խնդիրն է, ինչը նշանակում է դրանց ուսումնասիրություն և խմբավորում ըստ որոշակի չափանիշների:

Բացօթյա թանգարանների դասակարգման հիմնական կազմակերպչական և բովանդակային բնութագրերն են ստեղծման նպատակը և եղանակը, աշխարհագրական սկզբունքը և կառուցվածքային պլանավորումը, թեմատիկ բովանդակությունը և նկարագիրը: Իհարկե, այս հիմքերը չեն ընդգրկում բացօթյա թանգարանների գործունեության բոլոր ասպեկտները, և աշխարհում այդպես էլ չեն ձևավոնվել նման թանգարանների դասակարգման բացարձակապես նույնական մոտեցումներ, ինչի արդյունքում առկա է այս թանգարանների տեսակների և դրանց համար կիրառվող անվանումների հսկայական բազմազանություն [Laven, 5-18]:

Ամփոփելով առկա տեղեկատվությունը, կարող ենք ասել, որ բացօթյա թանգարանները սովորաբար բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ 1) **տրանսլոկացիոն**, այսինքն՝ շարժական, երբ կիրառվում է պահպանության ex-situ սկզբունքը, և 2) **ստացիոնար**, որոնք ստեղծվում են in-situ սկզբունքով:

Սկանսեններ, ազգագրական կամ կենդանի պատմության թանգարաններ

Բացօթյա թանգարանների դասական և ամենավաղ տեսակները սկանսեններն են (շվեդերեն՝ skansen, նշանակում է ապաստան կամ պաշտպանական ծածկ), որոնք արտացոլում են գյուղական կամ քաղաքային ճարտարապետության պատմական եվոյուցիան, ինչպես նաև ներկայացնում որոշակի տարածաշրջանի և պատմական ժամանակաշրջանի մարդկանց ավանդական ապրելակերպի և կենցաղի օրինակներ, ինչն այս թանգարաններին հաղորդում է հստակ ազգագրական բնույթ: Բացօթյա թանգարանների այս տեսակը առաջացել է 19-րդ դարի վերջին Սկանդինավիայում, և skansen տերմինը դարձել է ազգագրական թանգարանների ընդհանուր անվանումը եվրոպական լեզուների մեծ մասում:

Ամերիկյան մշակույթում նման թանգարանները կոչվում են «կենդանի պատմության թանգարաններ» (living history museums): Առաջին կենդանի պատմության թանգարանները բացվել են 1920-ականների վերջին ԱՄՆ-ում, որտեղ և ստացել են ամենամեծ զարգացումը:

Սկանսեն, ազգագրական կամ կենդանի պատմության թանգարանների կազմակերպչական ամենակարևոր սկզբունքը տրանսլոկացիայի կամ փոխադրման գաղափարն է, որը նշանակում է արժեքավոր ճարտարապետական հուշարձանների տեղաշարժ և ցուցադրում արհեստականորեն ստեղծված տարածքում, որը լցված է, այսպես ասած, իրական կյանքով: Գործարար և բնակելի տարածքներում, ի թիվս այլ բաների, պահպանվում են կահավորանքը, կենցաղային իրերը, գործիքները, տարազները, զենքն ու զրահը, իսկ թանգարանի աշխատակիցների օգնությամբ ցուցադրվում են առօրյա կյանքի ոճն ու դրվագները:

Աշխարհում կան բազմաթիվ բացօթյա ազգագրական կամ կենդանի պատմության թանգարաններ, օրինակ՝ Դանիայի, Չեխիայի, Նորվեգիայի, Էստոնիայի և Լատվիայի *սկանսեն* տեսակի թանգարանները, Տիրոլյան ֆերմաների թանգարանը Ավստրիայում, Լեհական գյուղի թանգարանը Վարշավայի մոտակայքում, «Բոքրեյկ» թանգարանը Բելգիայում, Թբիլիսիի բացօթյա ազգագրական թանգարանը, Հարավային Կորեայի Գյոնգի քաղաքում գտնվող «Կորեական ազգագրական գյուղ» թանգարանը և այլ վայրեր:

Այս տեսակի թանգարաններից թերևս ամենահայտնին շվեդական սկանսենն է:

Skansen Park-ը՝ Շվեդիայի առաջին բացօթյա թանգարանը, գտնվում է Ստոկհոլմի Յուրգորդեն կղզում [Skansen]: Թանգարանը հիմնադրվել է 1891 թվականին ազգագրագետ Արթուր Հասելիուսի կողմից և դառնել է ամբողջ աշխարհի համար բացօթյա թանգարանի օրինակելի մոդել: Skansen Park-ը կարծես պատմական Շվեդիայի մանրակերտը լինի, քանի որ այստեղ հավաքված են XIV-XX դարերի ավելի քան 160 տներ և ազարակներ ամբողջ երկրից, որոնք ներկայացնում են տարբեր շրջանների և խավերի ներկայացուցիչների կյանքը՝ գյուղացիներից մինչև ազնվականներ: Այստեղ այցելուները կարող են զբոսնել պուրակում, քայլել պատմական փողոցներով, հյուրասիրվել ավանդական հացատներում, համերգ լսել, պարել, այցելել բազմաթիվ հուշանվերների խանութներ և արհեստագործական կենտրոններ, մասնակցել գյուղատնտեսական

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

աշխատանքներին պատմական ֆերմաներում: Ավանդական տարազներով թանգարանի աշխատակիցները էքսկուրսիաներ են անցկացնում բազմաթիվ ազարակներով և ֆերմաներով:

Skansen-ը, որը ներկայացնում է երկրի բազմազան բնական և կլիմայական գոտիները, որոնք ունեն տարբեր պատմական անցյալ, բնակչության բազմազան ռասայական, էթնիկ և կրոնական կազմ, մշակութային զբոսաշրջիկների համար գրավիչ նպատակակետ է, գաստրոնոմիական մշակույթի հանրահռչակման կենտրոն: Այսօր այն Շվեդիայի ամենահայտնի տեսարժան վայրերից մեկն է. վերջին հարյուրամյակի ընթացքում թանգարան է այցելել ավելի քան 180 միլիոն զբոսաշրջիկ:

Գաղութային Ուիլյամսբուրգի (Colonial Williamsburg) կենդանի պատմության թանգարանը, որը գտնվում է ԱՄՆ Վիրջինիա նահանգում, ստեղծվել է 1920-ականների վերջին: Սա կենդանի պատմության աշխարհի խոշորագույն բացօթյա թանգարան-քաղաքն է, որը ներկայացնում է 18-րդ դարի բրիտանական գաղութի կյանքը՝ վերարտադրելով 1750-80-ական թվականների քաղաքի տեսքը՝ Անկախության պատերազմից առաջ և ընթացքում [Colonial Williamsburg]: Թանգարանն օգտագործում է ժամանակաշրջանի տեխնոլոգիաներն ու արհեստները՝ գաղութային Ամերիկայում կյանքի մթնոլորտը վերստեղծելու համար: Պատմական տարազներով թանգարանի աշխատակիցները, ինչպես նաև ավելի քան 1500 դերասաններ ամեն օր քայլում են քաղաքի փողոցներով և զրուցում տարբեր թեմաների շուրջ՝ դարբնի աշխատանքի առանձնահատկություններից մինչև այն ժամանակվա գաղութարարներին անհանգստացնող քաղաքական խնդիրներ: Այստեղ, վերարտադրելով ժամանակի ոգին, մշտապես գործում են պատմական խանութներ, արհեստանոցներ, պանդոկներ, տպագրատներ, թատրոն և այլ սոցիալական կառույցներ, այդ թվում՝ Դատարանը, որը ներկայացնում է գաղութային քաղաքի արդարադատության սկզբունքները:

Քաղաք-թանգարանի 500 շենքերից 88-ը աուտենտիկ են, այսինքն՝ իրական պատմական, որոնցից մի քանիսը տեղափոխվել են այլ շրջանից: Մնացածները վերստեղծվել են 18-րդ դարի շինարարական տեխնոլոգիաներով և կահավորվել պատմական ժամանակաշրջանի իրերով: Այսինքն՝ կարող ենք ասել, որ տվյալ բացօթյա թանգարանում մշակութային ժառանգության պահպանությունն իրականացվում է in-situ և ex-situ սկզբունքների համատեղման եղանակով:

Քաղաք-թանգարանում գործում է հինգ պատմական հյուրանոց, 12 սննդի սպասարկման հաստատություն՝ պանդոկներ և ռեստորաններ, երկու գոլֆ-ակումբ, SPA-կենտրոն, երկու գեղարվեստի պատկերասրահ, ձիարան, որն առաջարկում է 18-րդ դարի կառքերով զբոսանքներ: Թանգարանում իրականացվում են բազմաթիվ կրթական և հետազոտական ծրագրեր դպրոցականների և ուսանողների համար: Բացի դա, այստեղ գործում է Գաղութային Ուիլյամսբուրգի ուսուցիչների ինստիտուտը (Colonial Williamsburg Teacher Institute), որն ԱՄՆ-ի պատմության ուսուցիչներ է պատրաստում երկրի բոլոր նահանգների դպրոցների համար:

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Մնացած բոլոր տեսակի բացօթյա թանգարանները ստեղծվել են բացառապես in-situ սկզբունքով, որը դարձել է նշանակալի համալիրների/անսամբլների պահպանման ամենաարդյունավետ ձևը: In-situ թանգարանը հիմնված է թանգարանացման հետևյալ սկզբունքի վրա՝ օբյեկտների պահպանում իրենց բնական միջավայրում: Նման թանգարանը ցուցադրում է պատմության և բնության հուշարձանները և տեսարժան վայրերը որպես ձևավորված ամբողջական համակարգ, որի նպատակն է պայմաններ ապահովել որոշակի տարածքի բնական միջավայրի և պատմամշակութային հուշարձանների պաշտպանության և հանրահռչակման համար՝ հաշվի առնելով նրանց միջև առկա պատմական կապը: Նման թանգարանները միջազգային դասակարգումներով համարվում են **միջավայրային** (որոշակի մշակութային և բնական միջավայր պահպանող) և կարող են կոչվել հետևյալ կերպ.

- Համալիրներ, օրինակ՝ ճարտարապետալանդշաֆտային համալիր, բնաճարտարապետական համալիր, պատմաճարտարապետական համալիր.
- Արգելոց-թանգարաններ, այդ թվում՝ հնագիտական արգելոցներ, որոնք ստեղծվում են պեղումների վայրերում.
- Ազգային պարկեր, որոնք նախատեսված են բնության եզակի հուշարձանների և էկոհամակարգերի պահպանման համար, իսկ պատմամշակութային հուշարձաններով հարուստ պարկերը կարող են կոչվել նաև բնապատմական կամ պատմամշակութային պարկեր:

Բացօթյա հնագիտական թանգարաններ

Բացօթյա հնագիտական թանգարաններն առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում թանգարանային ոլորտում՝ բացառիկ հնարավորություն ընձեռելով ուսումնասիրելու հնագիտական գտածոներն իրենց հայտնաբերման բնական միջավայրում: Թանգարանները հաճախ ներառում են հնագույն բնակավայրերի պեղումներ, որտեղ այցելուները կարող են հետևել գիտահետազոտական գործընթացին և գնահատել գտածոների մասշտաբները: Այս թանգարանները կարևոր դեր են խաղում հնագիտական ժառանգության պահպանման, ուսումնասիրման և ցուցադրման գործում:

Որոշ թանգարաններ հազեցած են վերականգնողական լաբորատորիաներով, որտեղ այցելուները կարող են հետևել հնագիտական գտածոների վերականգնման գործընթացին: Նման լաբորատորիաները սովորաբար ստեղծվում են մասնագիտացված գիտական ծրագրերի շրջանակներում և մշակում են միջոցառումներ բաց տարածքներում գտնվող հնագիտական վայրերի իսկությունը և ամրությունը պահպանելու համար:

Կարելի է բերել բացօթյա հայտնի հնագիտական թանգարանների հետևյալ օրինակները՝ Եփեսոսի հնագիտական բացօթյա թանգարանը Թուրքիայում, Կնոսոսի (Կրետե կղզի) և Սկիրոնի (Սկիրոս կղզի) համալիրները Հունաստանում, Հռոմեական ֆորումի բացօթյա թանգարանը Հռոմի կենտրոնում, Մահենջոդարո հնագույն քաղաքի բացօթյա թանգարանը Պակիստանում, Կարնակ և Լուքսոր հնագույն տաճարային

համալիրները Եգիպտոսում և այլն: Ներկայացնենք առավել հայտնի հնագիտական բացօթյա թանգարաններից երկուսը:

Պոմպեյը (իտալ.՝ Pompei) և Հերկուլանումը (իտալ.՝ Ercolano) հին հռոմեական քաղաքներ են Իտալիայում, Նեապոլի մոտ՝ Կամպանիա շրջանում, որոնք ամբողջությամբ թաղվել են հրաբխային մոխրի շերտի տակ՝ 79 թվականին Վեզուվ հրաբխի ժայթքման հետևանքով [*Помпеи и Геркуланум*]: Այժմ դրանք աշխարհի ամենամեծ բացօթյա թանգարաններից են, որոնք ներառված են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության ցանկում: Ավերված քաղաքների վայրերում պեղումները սկսվել են 18-րդ դարի կեսերին և ընդհատումներով իրականացվել գիտնականների տարբեր խմբերի կողմից: Պոմպեյում վերջին գտածոն թվագրվում է 2023 թվականի մայիսին, երբ հնագետները հայտնաբերել են երկրաշարժից մահացած 2 մարդու մնացորդները: Մինչ օրս Պոմպեյի մոտավորապես 80%-ն արդեն պեղվել է: Զբոսաշրջության տեսանկյունից Պոմպեյն ավելի հայտնի տեսարժան վայր է, քան Հերկուլանումը: Բացօթյա հնագիտական թանգարանը ներկայացնում է ամբողջական փողոցներ և հրապարակներ, տաճարներ, թատրոններ, բնակելի շենքեր, հասարակական բաղնիքներ և զուգարաններ, հացահատիկի պահեստներ, ախոռներ և բազմաթիվ այլ շինություններ:

Ճարտարապետական շաֆտային համալիրներ

Ճարտարապետական շաֆտային համալիրներն ապահովում են պատմական ճարտարապետական կոթողները բնության գեղեցկության հետ համադրելու և որոշակի դարաշրջանի մթնոլորտը վերստեղծող յուրահատուկ մշակութային տարածք ձևավորելու փորձ: Այդ համալիրները կարող են ներառել պատմական շենքեր, ինչպիսիք են պալատական համալիրները, ազարակապուրակային անսամբլները, վանական համալիրներն իրենց բնական միջավայրով և այլ տարրեր, որոնք վավերական պայմաններ են ստեղծում տվյալ վայրի մշակութային ժառանգությունը պահպանելու, տարբեր ճարտարապետական ոճերի և ավանդույթների էվոլյուցիայի ուսումնասիրման համար: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի դասակարգման համաձայն՝ այսպիսի համալիրները կոչվում են նաև ձեռակերտ մշակութային լանդշաֆտներ, որոնք բնութագրվում են տարածքային հստակ կազմակերպմամբ, ունեն կուռ նախագծային լուծում, դրանց արտաքին տեսքը ամբողջովին ենթարկված է մարդու ստեղծագործական գաղափարին, և արդյունքում առաջանում է բնական և ճարտարապետական տարրերի անքակտելի ամբողջականություն [*Веденин, Кулешова*]:

Շենքերի ներսում պահպանվում կամ վերստեղծվում են կահույքով, կենցաղային իրերով և համապատասխան դարաշրջանների գեղարվեստական գործերով հագեցած ինտերիերներ: Բացի ճարտարապետական տարրերից, այսպիսի համալիրները ներառում են խնամված պուրակներ, որտեղ այցելուները կարող են զբոսնել և վայելել բնության գեղեցկությունը: Երբեմն դրանք կանոնավոր այգիներ են՝ սիգամարգերի և ծառուղիների խիստ երկրաչափական դասավորությամբ: Կարող են լինել ջրային տարրեր՝ շատրվաններ, լճակներ կամ գետեր, որոնք հարստացնում են համալիրի

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

լանդշաֆտային դիզայնը: Համալիրներում կարող են տեղադրվել արվեստի օբյեկտներ և քանդակներ՝ լրացնելով ճարտարապետական և բնական տարրերը և ստեղծելով որոշակի դարաշրջանի յուրահատուկ էսթետիկա:

Ընդգծենք, որ ճարտարապետական լանդշաֆտային համալիրները կարող են լինել և՛ աուտենտիկ (կազմված իրական պատմական ճարտարապետական կոթողներից), և՛ վերականգնված/վերստեղծված:

Դառնալով զբոսաշրջային գրավչության կենտրոններ՝ ճարտարապետական լանդշաֆտային համալիրները նպաստում են զբոսաշրջային ենթակառուցվածքների (հյուրանոցների, սննդի օբյեկտների, այլ ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունների) զարգացմանը՝ դրանով իսկ նպաստելով տարածաշրջանների տնտեսական զարգացմանը, ներառյալ տեղական բիզնեսի խթանումը և նոր աշխատատեղերի ստեղծումը:

Մաչու Պիկչու ճարտարապետական լանդշաֆտային թանգարան-արգելավայրը (Machu Picchu Architecture and Landscape Museum-Reserve) ներկայացնում է ինկերի խորհրդավոր քաղաքակրթության հնագույն քաղաքը՝ Մաչու Պիկչուն, աշխարհի ամենահայտնի զբոսաշրջային վայրերից մեկը: Սա ճարտարապետության իսկական գլուխգործոց է՝ ստեղծված բնության հետ լիակատար ներդաշնակությամբ: Քաղաքը գտնվում է պերուական Անդերում, 2430 մ բարձրության վրա, արևադարձային անտառով շրջապատված, երկու լեռնագագաթների միջև, որտեղ գրեթե ուղղահայաց ժայռերը առաջացնում են 450 մ խորությամբ անդունդ [История места]:

Բավականին լավ պահպանված քարե քաղաքը, ենթադրաբար, կառուցվել է 15-րդ դարում և հարյուր տարի անց լքվել է իր բնակիչների կողմից: Մաչու Պիկչուի թաղումների մնացորդների վերջին ռադիոածխածնային հետազոտությունը ցույց է տվել, որ մարդիկ այստեղ ապրել են 1420-ից 1532 թվականներին, ինչը համընկնում է ինկերի երկիր իսպանացիների ներխուժման ժամանակի հետ: Վարկածներից մեկի համաձայն՝ իսպանացիների ներխուժումից հետո քաղաքում սննդի պաշարները սպառվել են, խմելու ջրի աղբյուրն անհետացել է, տղամարդիկ մեկնել են կովելու իսպանացի նվաճողների դեմ և չեն վերադարձել, ծերերը մահացել են, կանայք չեն ծննդաբերել, և քաղաքը արագորեն դատարկվել է:

Քաղաքը մոռացության մեջ էր մոտ չորս դար, մինչև ամերիկացի գիտնական, հետազատող Հայրամ Բինգհեմը (Hiram Bingham) հայտնաբերեց այն 1911 թվականին: Մաչու Պիկչուի բնական լանդշաֆտը և ճարտարապետությունը կազմում են մեկ ամբողջություն: Քաղաքում կա մոտ 200 շինություն՝ պալատներ, տաճարներ և սրբավայրեր, հրապարակներ և բնակելի տներ, արձաններ և շատրվաններ, հենապատեր և գյուղատնտեսական գործունեության համար նախատեսված բազմաշերտ տեռասներ, որոնք լցված են գետահովտից բարձրացված պարարտ հողով: Եվ այս ամենը կառուցված է սրբատաշ, ինամքով մշակված քարից՝ առանց որևէ ամրացնող լուծույթի:

1983 թվականին Մաչու Պիկչուն ներառվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային ժառանգության ցանկում: Այսօր «ինկերի կորուսյալ քաղաքը» Հարավային Ամերիկայի

ամենագրավիչ պատմամշակութային վայրն է, ուր տարեկան միջինում 1.6 մլն զբոսաշրջիկ է այցելում:

Բաց երկնքի տակ ճարտարապետական շափտային բազմաթիվ թանգարաններ կան Ռուսաստանի Դաշնությունում, որոնցից առավել հայտնիները ներկայացնում են Հյուսիս-արևմտյան Ռուսաստանի՝ XVI-XIX դարերի ավանդական փայտե ճարտարապետությունը:

ՌԴ Արխանգելսկի մարզում գտնվող «Մալիյե Կորելի» («Малые Корелы») համալիրը՝ փայտե ճարտարապետության ամենամեծ թանգարանն է աշխարհում: Այստեղ կարելի է տեսնել Ռուսական Հյուսիսը ներկայացնող 100-ից ավել եկեղեցիներ և տաճարներ, հարուստ վաճառականների կալվածքներ և գյուղացիական տներ, գոմեր, ջրաղացներ, ախոռներ և այլ ավանդական շինություններ: Համալիրը բացօթյա թանգարանի կարգավիճակ է ստացել 1973 թվականին [Музей «Малые Корелы»]:

«Կիժի» թանգարան-արգելոցը (Музей-заповедник «Кижи») գտնվում է Կարելիայում, Օնեգա լճի Կիժի կղզում: Ճարտարապետական համալիրի կենտրոնում է Տիրոջ Պայծառակերպության եկեղեցին՝ 18-րդ դարի սկզբի եզակի կառույց, որի հատակագիծը, ըստ լեգենդի, Պետրոս I կայսրն ինքը ձեռնափայտով նկարել է ավազի վրա: Բացի եկեղեցուց, թանգարան-արգելոցի տարածքում կան 18-19-րդ դարերի մի քանի վերականգնված գյուղացիական տներ և շրջանի բնիկ ժողովուրդների կյանքին ու մշակույթին նվիրված ցուցահանդեսներ: «Կիժի» թանգարան-արգելոցը 1990թ. ճանաչվել է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության օբյեկտ [Музей-заповедник «Кижи»]:

Այս երկու թանգարանների առանձնահատկությունն այն է, որ դրանք ներկայացնում են ռուսական փայտե ճարտարապետության բացառիկ մի ավանդույթ. բոլոր շինությունները կառուցվել են առանց մեկ մեխի, միայն կացնի օգնությամբ:

Ազգային բնապատմական և պատմամշակութային պարկեր

Ազգային բնապատմական և պատմամշակութային պարկերը եզակի տարածքներ են, որոնք համատեղում են բնական լանդշաֆտները և պատմական արտեֆակտները՝ պահպանելու և ցուցադրելու մշակութային ժառանգությունը: Այս պարկերը գործում են որպես բացօթյա թանգարաններ, որոնք այցելուներին հնարավորություն են տալիս շփվելու բնության և պատմության հետ, պարունակում են ճարտարապետական հուշարձաններ, ինչպիսիք են բերդերը, վանքերը, կամուրջները, որոնք պահպանել են իրենց սկզբնական տեսքը կամ վերականգնվել: Այնուամենայնիվ, նման կառույցների վերականգնումը պետք է ճշգրտորեն արտացոլի համապատասխան պատմական ժամանակաշրջանի ճարտարապետական ոճը:

Ազգային բնապատմական և պատմամշակութային պարկերը ներառում են լանդշաֆտային այգիներ, անտառներ և բնական արգելավայրեր, որոնք պահպանում են բնական էկոհամակարգերը և հնարավորություն են տալիս բացօթյա հանգստի և բնության ուսումնասիրության համար: Նման այգիները հաճախ ներառում են գետեր, լճեր և այլ ջրային օբյեկտներ, որոնք հարստացնում են այցելուների բնաճանաչողական և

ռեկրեացիոն փորձը: Որոշ այգիներ պարունակում են երկրաբանական կազմավորումներ, այդ թվում՝ բնական և պատմական արժեք ներկայացնող լեռնաշղթաներ, քարանձավներ, բնության հուշարձաններ:

Պարկերում, որպես կանոն, կազմակերպվում են տուրեր և էքսկուրսիաներ: Դրանք հաճախ ունենում են տեղեկատվական կենտրոններ, որտեղ այցելուներին տրամադրվում է ողջ անհրաժեշտ ինֆորմացիան, կազմակերպվում են թեմատիկ ցուցադրություններ, վարպետության դասեր, տարածաշրջանի պատմությանը, մշակույթին և բնությանը նվիրված կրթական ծրագրեր:

Պարկերում կարող են կազմակերպվել թատերականացված շոուներ, որոնք վերստեղծում են որոշակի պատմական դարաշրջաններ և իրադարձություններ, ինչպես նաև փառատոններ և տոնավաճառներ, որոնք նպաստում են տեղական ավանդույթների, արհեստների և արտադրանքի տարածմանը: Այսպիսի պարկերի շուրջ զբոսաշրջությունը խթանում է տեղական տնտեսությունը, հյուրընկալության ենթակառուցվածքների բարելավումը, աշխատատեղերի ստեղծումը և փոքր բիզնեսի զարգացումը:

Նշենք, որ տարբեր երկրներում այս տիպի բացօթյա թանգարանները կարող են տարբերվել թե՛ իրենց մեծությամբ՝ զբաղեցնելով շատ մեծ տարածքներ, թե՛ ունենալ տարբեր անվանումներ, օրինակ՝ ազգային պատմամշակութային պարկ, ազգային բնապատմական արգելավայր, պատմամշակութային թանգարան-արգելոց և այլն:

«Գյորեմե» (թուրք.՝ Göreme) ազգային բնապատմական պարկը թանգարան է բաց երկնքի տակ՝ Թուրքիայի Նևշեհիր նահանգում, որը զբաղեցնում է Կենտրոնական Անատոլիայի Կապադովկիա պատմական շրջանի մի մասը: Պարկի տարածքն իր մեջ ներառում է հրաբխային ծագման շատ հետաքրքիր լանդշաֆտ, անթիվ քարե սյուներ, մ.թ.ա. 1-ին հազարամյակի ստորգետնյա բնակավայրեր և բազմաթիվ քարանձավային եկեղեցիներ, որոնք ստեղծվել են քրիստոնեության վաղ ժամանակաշրջանում: 1985 թվականից Գյորեմե ազգային պարկը և Կապադովկիա քարանձավային բնակավայրը ներառված է ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի Համաշխարհային Ժառանգության օբյեկտների ցանկում [Göreme]:

Կապադովկիան առանձնանում է անկրկնելի երկրաբանական կառուցվածքով, որը ձևավորվել է 65-62 միլիոն տարի առաջ: Հրաբուխների ժայթքման ժամանակաշրջանում տեղանքը ծածկվել է տուֆով և այլ հրաբխային ապարներով: Այնուհետև, սողանքների և հողմահարումների ժամանակաշրջանում հրաբխային ապարներից առաջացել են առանձին բլուրներ, կոներ, սյուներ և սնկանման գոյացություններ:

Կապադովկիայի քարանձավային քաղաքները յուրօրինակ համալիր են կազմում, որը ստեղծվել է բազմաթիվ դարերի ընթացքում: Այն իր մեջ ներառում է մի քանի ստորգետնյա բնակավայրեր և ժայռերի մեջ փորված եկեղեցիներ: Մ.թ. I դարից սկսած Հռոմեական կայսրության առաջին քրիստոնյաներից շատերը, փախչելով իշխանությունների հալածանքներից, պատսպարվել են Կապադովկիայի քարանձավներում, որտեղ և հիմնել են իրենց եկեղեցիները: VI-IX դարերում Գյորեմեն Մերձավոր Արևելքի քրիստոնեական ամենախոշոր կենտրոններից էր, որտեղ կար 400-

ից ավելի եկեղեցի: Այսօր դրանցից պահպանվել են ընդամենը վեցը: Բոլոր եկեղեցիների պատերը և առաստաղները ծածկված են որմնանկարներով, որոնք հանդիսանում են բյուզանդական ուղղափառ սրբապատկերագրության իրական կոթողներ:

Գյոբեմեի շուրջ ձևավոնվել է զարգացած զբոսաշրջային ենթակառուցվածք. հարակից քաղաքներից ազգային պարկ կարելի է հասնել կանոնավոր ավտոբուսային հաղորդակցության միջոցով, պարկի տարածքում գործում են տարբեր տիպի հյուրանոցներ՝ այդ թվում քարանձավային, կան տուրիստական գրասենյակներ, որոնք ազգային պարկում էքսկուրսիաներ են անցկացնում:

«Ուդանշան» (Wudangshan) ազգային բնապատմական պարկը գտնվում է կենտրոնական Չինաստանի սրտում՝ Հուբեյ նահանգում: Այն ներառում է Ուդանշան լեռնային համակարգի 72 լեռնագագաթ և 24 հովիտ: Առասպելական Ուդան լեռը համարվում է դաոսիզմի բնօրրան և, ըստ լեգենդի, արևելյան մարտարվեստների ծննդավայրերից մեկը: Հենց այստեղ է ծնունդ առել կունգ-ֆուի Տայչի ոճը և դասական դպրոցը, որը հիմնված է դաոսական փիլիսոփայության սկզբունքների վրա: Ուդանշանի ամենաբարձր հատվածում է այսպես կոչված «Արգելված քաղաքը», որի տարածքում գտնվում է 7-րդ դարի դաոսական վանական համալիրը՝ մարտարվեստների, չինական ավանդական բժշկության և դեղագործության կենտրոնը: Այսօր էլ այստեղ գործում են մարտարվեստի մի քանի դպրոցներ: Հոկտեմբերին անց է կացվում կունգ-ֆուի ամենամյա միջազգային մրցաշարը:

Ուդանշանի լեռներում VII-XV դարերում կառուցված 33 վանական համալիրները ձգվում են 80 կմ տարածության վրա և կապվում են միմյանց հետ սալածածկ կաճաններով: Վանքերը ներառված են ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի համաշխարհային ժառանգության օբյեկտների ցանկում՝ որպես Չինաստանի բարձրալեռնային ավանդական ճարտարապետության գլուխգործոցներ:

Պարկի տարածքում գործում են մի քանի փոքր, համեստ հյուրանոցներ և հյուրատներ, մատուցվում են ուղեկցորդ-էքսկուրսավարի ծառայություններ [*Best National...*]:

Եզրակացություն

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ բացօթյա տարածքների թանգարանացումը, ընդհանուր առմամբ, միտված է ներկայացնելու օբյեկտներ և արտեֆակտներ, որոնք պահպանել են իրենց եզակիության բավարար նյութական և ոչ նյութական ապացույցներ և դարձել պատմականորեն կայացած թանգարանային համալիրների հիմքը: Դրանցից առանձնանում են այն տարածքները, որտեղ պատմության և բնության հուշարձանները պահպանվում են կենդանի ավանդույթի շրջանակներում՝ դինամիկ տեսքով: Մյուս խումբը բաղկացած է տարածքներից, որոնք կորցրել են իրենց պատմական իսկությունը և արհեստականորեն լցված են թանգարանային ցուցանմուշներով: Ըստ այդմ, մենք կարող ենք տարբերակել՝

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

- պատմականորեն ձևավորված համալիրներ (հնագիտության և ճարտարապետության ավանդական թանգարաններ, խառը տիպի թանգարաններ, թանգարան-արգելոցներ),
- արհեստականորեն ստեղծված համալիրներ կամ թանգարան-պուրակներ (սկանսեններ և կենդանի պատմության այգիներ),
- մշակութային և էկոլոգիական զարգացող համալիրներ (պատմամշակութային ուղղվածության ազգային պարկեր):

Բոլոր այն հաստատությունները, որոնք կարելի է անվանել բացօթյա թանգարաններ, ուղղակիորեն համատեղելով զբոսայգու և թանգարանի գործառույթները ու ձևավորելով ներդաշնակ բնամշակութային լանդշաֆտներ, դառնում են տարածաշրջանների հանրահռչակման արդյունավետ միջոց, բարելավում են դրանց ռեկրեացիոն հնարավորությունները և մեծացնում մշակութային և զբոսաշրջային գրավչությունը՝ դրանով իսկ նպաստելով դրանց տնտեսական զարգացմանը: Այսպիսով, ժամանակակից աշխարհում բացօթյա թանգարան կոչվող եզակի մշակութային տարածքները ներկայացնում են թանգարանային հաստատությունների հատուկ ձևաչափ, որն այցելուներին հնարավորություն է տալիս ընկղմվել անցյալ դարաշրջանների պատմության, մշակույթի և ճարտարապետության մեջ՝ գտնվելով բնության գրկում: Այս տեսակի թանգարանների ուսումնասիրությունը կարևոր է հատկապես մշակութային ժառանգության պահպանման առանձնահատկությունները հասկանալու տեսանկյունից:

Պատմականորեն ձևավորվել է մշակութային ժառանգության պահպանման, մոդելավորման և արդիականացման երկու հիմնական մոտեցում, դրանք են՝ in-situ և ex-situ սկզբունքները, որոնք կարևոր դեր են խաղում արժեքավոր առանձին արտեֆակտների և ամբողջական տարածքների պահպանության գործում: Մի կողմից, in-situ սկզբունքը ենթադրում է ժառանգության պահպանում իր ծագման միջավայրում, ինչը նպաստում է օբյեկտների մշակութային համատեքստի և պատմական նշանակության կարևորմանը և թույլ է տալիս ավելի լավ հասկանալ այս կամ այն տարածաշրջանի, էթնիկ խմբի պատմությունն ու մշակույթը:

Մյուս կողմից, ex-situ սկզբունքը ենթադրում է ժառանգության օբյեկտների տեղափոխում ավելի ապահով միջավայր և բաց երկնքի տակ հատուկ թանգարանային հավաքածուների ստեղծում: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս ավելի լավ պաշտպանել արտեֆակտները շրջակա միջավայրի վնասակար ազդեցություններից, ինչպես նաև ավելի հանգամանակից ուսումնասիրել դրանք, ինչը կարող է հանգեցնել նոր գիտական բացահայտումների:

Կարևոր է հասկանալ, որ պահպանման այս երկու մոտեցումները փոխկապակցված են և լավագույն արդյունքների հասնելու համար կարող են օգտագործվել միասին: Ներկայումս նկատվում է դրանց որոշակի սերտաձում կամ սինթեզ, որն արտահայտվում է մասնավորապես ճարտարապետապարկային համալիրների դեպքում: Այսպիսով, in-situ և ex-situ սկզբունքների համադրությունը այսօր համարվում է բաց երկնքի տակ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

պատմամշակութային ժառանգության պահպանման և ապագա սերունդներին փոխանցելու առավել արդյունավետ մոտեցում:

Ամփոփելով հետազոտությունը՝ կարող ենք ձևակերպել բացօթյա թանգարանների ուսումնասիրման արդիականությունը հիմնավորող մի քանի կարևոր ասպեկտներ:

Կենդանի փորձ և ներգրավվածություն. Բացօթյա թանգարանները հնարավորություն են տալիս ոչ միայն դիտել ցուցադրությունները, այլև ընկղմվել պատմական ժամանակաշրջանների մթնոլորտում: Այսպիսի տպավորություններն ապահովում են մշակութային ժառանգության ավելի խորը գնահատում և ըմբռնում, ինչպես նաև բացառիկ զբոսաշրջային փորձառություն:

Ինտերակտիվ առանձնահատկություններ. Շատ բացօթյա թանգարաններ ինտեգրում են ինտերակտիվ տարրեր՝ թույլ տալով այցելուներին շփվել ցուցանմուշների հետ: Սա նպաստում է սովորելուն և ներգրավվածությանը՝ թանգարանի այցելությունը դարձնելով ավելի հետաքրքիր և հիշարժան:

Եզակի արտեֆակտների պահպանում. Բացօթյա թանգարաններում ցուցադրված բազմաթիվ արտեֆակտներ եզակի են և դժվար վերարտադրվող: Այս արտեֆակտների պաշտպանությունն իրենց բնական միջավայրում դառնում է մշակութային ժառանգության հարատևության համար պայքարի կարևոր խնդիր և հիմնական սկզբունք:

Տարածաշրջանի պատմության հանրահռչակում. Բացօթյա թանգարաններն առանցքային դեր են խաղում որոշակի շրջանների պատմության և ավանդույթների պահպանման և տարածման գործում: Սա հատկապես կարևոր է տեղական համայնքների, փոքր էթնիկ խմբերի ինքնության և եզակի մշակութային ժառանգության պահպանման համար:

Զբոսաշրջություն և տնտեսական զարգացում. Այս թանգարանները գրավում են այցելուների՝ խթանելով զբոսաշրջության ոլորտի զարգացումը տարածաշրջանում: Տնտեսական ազդեցությունը կարող է զգալի լինել՝ աջակցելով տեղական բիզնեսի զարգացմանը և ստեղծելով նոր աշխատատեղեր:

Կրթական հնարավորություններ. Բացօթյա թանգարանները հաճախ իրականացնում են կրթական ծրագրեր, որոնք ընդգրկում են թեմաների լայն շրջանակ՝ պատմություն, մշակույթ, հնագիտություն, բնագիտություն և վերականգնման տեխնոլոգիաներ: Այսպիսի ծրագրերը խթանում են այցելուների կրթաճանաչողական մոտիվացիան և նպաստում գիտելիքների տարածմանը՝ հատկապես երիտասարդների շրջանում:

Սոցիալական արժեք. Բացօթյա թանգարանների սոցիալական արժեքը կայանում է նրանում, որ դրանք հասարակության համար հաղորդակցվելու և գիտելիքների փոխանակման տեղ են ապահովում՝ աջակցելով ընդհանուր մշակութային հիշողության ձևավորմանը, ինչն իր հերթին նպաստում է ազգային ինքնության ամրապնդմանը:

Փոփոխություններին դիմակայում. Բացօթյա թանգարանները խթանում են ժամանակային փոփոխության նկատմամբ մշակույթի կայունությունը՝ ապահովելով

նյութական արտեֆակտների և կենդանի ավանդույթների պահպանությունը, միննույն ժամանակ նվազագույնի հասցնելով շրջակա միջավայրի վրա ազդեցությունը, ինչը կարևորվում է ժամանակակից հասարակությունների բնապահպանական իրազեկության աճի պայմաններում: Այս թանգարանների արդիականությունը գալիս է ապացուցելու նաև այն մեծ նշանակությունը, որ մարդիկ տալիս են պատմությանը և մարդկության մշակութային բազմազանության պահպանմանը գլոբալացման դարաշրջանում:

Գրականության ցանկ

1. Colonial Williamsburg (02.Feb.2024) - <https://www.colonialwilliamsburg.org>
2. Göreme Open-Air Museum (05.Feb.2024) - <https://cappadociavisit.com/goreme-open-air-museum/>
3. Laven, Anna. Open-air Museums and Heritage Interpretation: Theoretical Framework, 2018 (06.Feb.2024) - https://www.researchgate.net/publication/359073326_Open-air_Museums_and_Heritage_Interpretation_Theoretical_Framework
4. Lingua Latina. Латинско-русский словарь. 2-е изд., доп. и испр. (редакторы Подосинов А.В., Козлова Г.Г., Глухов А.А.) – М.: Флинта; Наука, 1999.
5. National Parks in China (06.Feb.2024) - <https://www.chinadiscovery.com/china-heritage-tour>
6. Skansen Park, the world's oldest open-air museum (08.Feb.2024) - <https://skansen.se/en/>
7. Веденин Ю.А., Кулешова М.Е. Культурный ландшафт как объект наследия // «Хранители наследия», 23/08/2017 (14, фев., 2024) - <https://hraniteli-nasledia.com/articles/khraniteli/yuriy-vedenin-kulturnyy-landshaft-kak-obekt-naslediya/>
8. История места: Мачу-Пикчу (14, фев., 2024) - https://travel.mts.ru/media/marshruty/machu-pikchu?utm_referrer=https%3A%2F%2Fyandex.ru%2F
9. Музей-заповедник «Кижы» (14, фев., 2024) - <https://kizhi.karelia.ru>
10. Музей «Малые Корелы» (14, фев., 2024) - <https://www.korely.ru>
11. Помпеи и Геркуланум (10, фев., 2024) - <https://latuaitalia.ru/art/vyhodnye-v-pompeyah-i-gerkulanume/>
12. Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (1992, Valetta)
13. European Cultural Convention (1954, Paris)
14. ICOMOS Charter on the Protection and Management of Cultural Heritage (1996, Sofia)
15. ICOMOS Charter on the Protection and Management of Archaeological Heritage (1990, Lausanne)
16. UNESCO Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations (1956, New Delhi)
17. UNESCO Recommendation concerning the Preservation of Cultural Property Endangered by Public or Private Works (1968, Paris)
18. UNESCO Convention on the Protection of Underwater Cultural Heritage (2001, Paris)

**INTERNATIONAL EXPERIENCE OF HERITAGE CONSERVATION IN OPEN-AIR
MUSEUMS BASED ON THE IN-SITU AND EX-SITU PRINCIPLES**

Armine Matentsyan

EUA, Chair of Tourism and Service

matentsyana@gmail.com

Abstract

The article presents the activity features of different open-air museums, which have been formed within the 130 years of existence of these types of museums to ensure the protection, reproduction, and modeling of unique historical and cultural landscapes. The historical and cultural landscape is a result of the joint creation of man and nature, which is characterized by a clear territorial organization in which the natural and man-made elements form an inseparable whole, forming a unique natural and cultural complex. Such complexes, as a rule, show the evolution of certain ethnic groups and their settlements, which took place under the influence of various external and internal, favorable and unfavorable, climatic and social factors.

Today, historical and cultural landscapes are the most important heritage objects of different regions of the world, whose preservation and modernization are carried out through open-air museology. The open-air museum itself presents a special format of a museum institution, which gives visitors the opportunity to immerse themselves in the historical atmosphere of past eras while appreciating the result of the harmonious and creative coexistence of nature and man. The study of this type of museum is especially important in the context of cultural component management, for which the international legal principles of in-situ and ex-situ preservation of cultural heritage are applied. These principles have received normative support through the ratification of a number of intergovernmental acts and convention

Keywords: Open-air museum, cultural heritage, principles of in-situ and ex-situ conservation, skansen, national park, architectural landscape complex.

Ներկայացվել է՝ 16.02.2024թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 06.05.2024թ.